

Seres István

Véres leszámolás Békésen –

Újabb források a Balogh Tógyer-féle betyárbanda történetéhez

A betyár- és pandúrvilág mindig is központi szerepet játszott a hazai és a nemzetközi népköltészetben egyaránt. A betyárokról fennmaradt népmondák többnyire furfangos lólopások vagy éppen legendás megmenekülések történetét örökítik meg, a közkedvelt és széleskörben elterjedt népdalok, balladák viszont leginkább a betyár elfogását, sanyarú börtönbüntetését éneklik meg.

Ugyanakkor viszonylag ritkák a két fél fegyveres összecsapásairól szóló híradások, s ami különösen érdekes: még az egykori jelentések, nyomozati és bírósági akták is csak szűkszavúan vallanak ilyen esetekről. Az alkalmak többségében a rend őrei kerültek ki győztesen, viszont nem egy olyan esetet is ismerünk, amikor éppen az üldözöttek arattak „győzelmet” az őket elfogni szándékozó pandúrokon vagy katonákon. Ezek egyike éppen városunkban, Békésen következett be, s ma már szinte a legapróbb részletekig ismerjük az ominózus történetet.

Az alábbi adatok viszont a bihari-békési Balogh Tógyer-féle betyárbandáról szólnak, magyar és román betyárokról. 2014-ben jelent meg a kismonográfiám románul az Izvorul sorozatban.¹ A tanulmány románul van, de a források eredetiben, magyarul vannak közölve. Azóta viszont beható kutatásokat végeztem Gyula, Békés, Mezőberény, Nyíregyháza, Szarvas városok levéltáraiban, és sok új adat került elő. A kötetet természetesen szeretném magyarul is megjelentetni. Jelen tanulmányomban és forrásközleményemben a friss forrásokat mutatom be rövid előtanulmánnyal.

Balogh Tógyer stílusos betyár volt, körvadászokat rendezett, a Gugyori csárdában húzatta a cigányokkal, mulattak, gúlába voltak rakva a fegyverek, és odakint őrt álltak a betyárok. Nem átalotta Belliczay József gyulai földesúr boroshordóit

¹ Seres 2014.

is lepakoltatni a csárda előtt, és elismervényt írt, hogy annak idején törleszti a tartozást! Állítólag Rózsa Sándorral is jó kapcsolatot ápolt. 1849. október 12-én két társával, a gyulai Jovucó Iliával és a békési Varga Pistával megtámadták a kondorosi csárdát, és kiraboltak négy átutazó dúsgazdag Mózes-hitű vállalkozót. Ezután két vármegye (Bihar és Békés) pandúrjai császári seregekkel üldözték őket.² 1849 októbere végén Kálló József gyulai csendbiztos hírt kapott, hogy a betyárok Békésen tartózkodnak, Varga Pista házában. 30-án, éjfél tájban bekerítették a házat, és nagy lövöldözés tört ki. A betyárok agyonlőtték két gyulai pandúrt, és súlyosan megsebesítették a csendbiztost. Ezután gyakorlatilag mezítenül, szűrt, gúnyát, fegyvereket hátrahagyva elmenekültek gyalog a békési Rosszerdő felé. Ott két ismerősük vette őket pártfogásba, és átvitték őket Méhkerékre. Tógyert és Pistát ott fogták el, miközben Tógyert arcon lőtték. Ilia az édesapja gyulai tanyájára menekült, ott kerítették be. Mivel nem akarta megadni magát, rágyújtották a tanyát, s kénytelen volt kiugrani. Mindhármukat rövid úton kivégezték, de sok rokonukat, barátjukat Nagyváradra hurcolták. Varga Pista egész családját Gyulára vitték a pandúrok a véres lövöldözés után. A történet érdekessége, hogy a néphagyomány szerint a békési Rosszerdőn tanyáztak a betyárok, és ott ültették a legendás Betyárfákat is. Békés városa nagyon megszenvedte az esetet, mert az ártatlan és ijedt lakosságot vádolták meg, hogy nem segítettek a pandúroknak, és a városnak kellett elégtételt fizetni a két halott pandúr családjának.

Forrásközlés

MNL BÉML V.204.a 2. k.

1.

59. Fő Szolga Bírói jegyzőkönyv 157. szám alatt megküldetik azon rablók leírása, melyek folyó hó 12-én éjjeli 11. óra tájban N.]Kondoroson Englender Ármin és Ephstein nevű 2 testvéreket kirabolták, közöltetik egyszersmind az elrabolt holmik leírása.

² Megírtam a történetüket, de közben sok új adat is előkerült. Békés város levéltára sokat vándorolt, a szabadságharc-korabeli anyag nincs is nálunk, és utólag vettem észre, hogy a tanácsülési jegyzőkönyvek mennyi anyagot tartalmaznak.

[Döntés:]

Mind a' rablók, mind az elvesztett holmik leírása szükséges tudás, kutatás, és a találandókról való jelentéstétel végett közhírré teendő.

2.

1849. október 30.

87. Balog Tógyer és haramia társainak mai éjféle 12. óra tájban való elfogatását Megyei Csend Biztos Kálló József megkísértve, s a' városban eső tartózkodási helyüket körül vétetve s minék utána Kálló csend Biztos mellén megsebesített két persecutor pedig agyonlövetett, a' fegyvertelen félénk nép kevés munkásságot fejtve ki, a' haramiák elfogatása körül azok megszöktek, lovukat, szűröket, töltött pisztoljait magok után hagyván, - s erre vonatkozólag az hír közöltetik, miszerint hárman, ú. m. kettő nadrágba, egy lábavalóban mentek gyalog Rosszerdő felé.

[Döntés:]

A' szerencsétlen esemény nagy lármájára a' tanács összeülvén, elhatározta fő Szolga Bíró Urat a dolog mibenlétéről a' kellő intézkedések megtétele végett, és valamint maga circáló embereket küld széjjel a' határba – úgy a' szerencsétlenség Doboz helységet kellő figyelem végett oly kéréssel szállítja fel, hogy Sarkadot e' szerencsétlenségről rögtön értesítse.

3.

88. Fő Szolga Bíró Úr mai napon 247. szám alatt kelt rendeletében a' szerencsétlen eset következtében a' jegyzőkönyv 87. szám alatt határozat szerinti jelentést vévén meghagyja miszerint az előjáróság a' rablók tartózkodási helyének kipuhatólása körül éber figyelemmel legyen – és a' haramiák által elhagyott nyergek, lovak, fegyverek, szűrök, szóval minden eszköz a' kirendelt katonaság kíséretében Gyulára küldessék. – Varga Istvánnak neje és minden, a' háznál volt személy ugyantsak a' fentebbi alkalommal kihalgatás végett Gyulára kísértessék. – Egyszersmind rendeli, hogy a' még be nem küldött bitang lovak Gyulára küldessenek.

[Döntés:]

Fő Szolga Bíró Úrnak felolvasott rendelete pontosan teljesítendő.

4.

89. Ugyan onnan közöltetik, miszerint az előbbeni célból Békésre szállított egy kápláralja³ katonaság legfeljebb 4 házhoz szállásoltassék el, s ½ font hús és egy meszely borral fejenként láttassék el.

[Döntés:]

Az érkezett egy kápláralja katonaság a' mennyire lehet, négyével szállásolandók el, mindenik katona részére a' ki adott rendelet szerint ½ font hús és egy meszely bor kiszolgáltatandó.

5.

91. Az éppen most érkezett tudósítás szerint Balog Tógyer haramia és társai Békésről Rosszerdőre mentek Vékony Varga Istvánhoz, s ennek szomszédságában lakó Csarnai Gergely által vitették el magokat Keresztúrra.⁴

[Döntés:]

Fő Szolga Bíró Kis Antal Úrnak a' nevezetes haramiák el- és hova távozása iránt jelentés teendő.

Október 31.

6.

92. [...] Olvastatott Doboz helység előljáróinak october 30-ról kelt abbéli tudósításuk, miként Balog Tógyer haramia Méhkeréken elfogatott és arcza keresztül van löve, kit társával rosszerdei kocsis szállított Méhkerékre.

[Döntés:]

Balog Tógyer elfogatása tárgyában kelt Doboz helység előljáróinak tudósító levelük fő Szolga Bíró Úrnak azonnal megküldendő.

³ Kápláralja: tíz katona.

⁴ Sarkadkeresztúr.

Mindezek Békés város jegyzőkönyvéből kerültek elő. Most pedig következzen néhány mezőberényi irat a Balogh-banda tevékenységéről! Ezek szerint a mezőberényi gulyásbojtárok kapcsolatban álltak a betyárokkal. Nagy Lajos nagy-szalontai esküdtnék két levele is megtalálható a mezőberényi városi levéltárban, melyben a bojtárok kiadására szólítja fel Békésről a város vezetőségét.

1.

Nagy Lajos szalontai járási esküdt levele a mezőberényi előljárókhöz
Békés, 1849. december 1.

MNL BÉML V.326. B. d. 46.

59/649.

M. Berény Város Elöljáróinak.

Berényi gujás bojtárt, ki folyó év június havába rabló Balog Tógyerrel cimboráskodott, ki a berényi marhákkal volt barmon, rendeltessék elibem, Gyula város házához folyó év december 2-ik napja délelőtti 11 órára. Azon esetbe, ha ne talán meghalt volna, a meghalálózásról bizonyítványt, a kiírt időre, Gyulára küldjék meg, ha pedig él, vagy ha többen volnának gujás bojtárok, okvetetlen rendeltessék eleibem. Eljárásokról hozzám jelentéseket Gyulára folyó év december 2-ik napja délelőtti 11 órára megküldjék. Kelt Békésen, december 1° 1849.

Nagy Lajos
N. Váradi kerületi szalontai
járásbeli esküdt

[*Külső címzés:*] N. Váradi kerületi szalontai járásbeli esküdt, Nagy Lajostól M. Berény városra Elöljáróinak.

Hivatalból, sürgős tárgyban, M. Berényben. (*Gyűrűspecst*)

2.

Nagy Lajos szalontai járási esküdt levele a mezőberényi előljárókhöz
Békés, 1849. december 2.

MNL BÉML V.326. B. d. 46.

62/849.

M. Berény helysége⁵ Elöljáróinak.

Az 1846ik évtől kezdve, mind azon gujás bojtárokat, kik a berényi marhát barmon őrzötték, okvetetlen rendeltessék elibem Sarkadra, folyó 1849-ik év december 3-ik napja reggeli 9 órára Sarkadra. Ha netalán azon bojtárok közzül valamelyik meghalt volna, annak meghalálózásáról bizonyítványát küldjék hozzám a kiírt időre. Egyébiránt eljárásokról mindenesetre hozzám jelentést tegyenek december 3ik napjára, Sarkadra. Kelt Békésen, december 2-án 1849.

Nagy Lajos

N. Váradi kerületi szalontai járásbeli esküdt

[*Külső címzés:*] N. Váradi kerületi szalontai járásbeli esküdt, Nagy Lajostól M. Berény helysége⁶ Elöljáróinak.

Hivatalból, igen sürgős tárgyba, M. Berényben. (*Gyűrűspecst*)

⁵ Áthúzott „város”.

⁶ Áthúzott „város”.

Források és irodalom

Kézírtos források

**Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula – Békés
(MNL BÉML)**

V.204.a Békés Mezőváros iratai, önkormányzati iratok, tanácsülési jegyzőkönyvek

V.326. B. d. Mezőberény nagyközség iratai, külön kezelt iratok

Szakirodalom

Seres 2014.

Seres István: Balog Tógyer – Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul oraşului Giula. (Redactor: Emilia Martin.) Giula, 2014. (Izvorul – Revistă de etnografie și folclor, Nr. 35.)

Bloody showdown in Békés

After the Surrender at Világos former soldiers of the Hungarian Army mass escaped from the compulsory conscription. Actually we consider the period between 1849 and 1853 the flourishing of the Hungarian outlaw world. The most famous outlaws of the Southern Great Plain were Tógyer Balogh, “Bálint Orbán, Pista Fábián and Miska Kis Víg, apart from the well-known Sándor Rózsa. Tógyer Balogh was a really stylish bandit, the leader of a gang of Romanians and Hungarians who wandered around the border of Bihar and Békés counties. This was previously published in Romanian in the ethnographic journal *Izvorul* (Balog Tógyer – Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul oraşului Giula. *Izvorul – Revistă de etnografie și folclor*, Nr. 35. (Redactor: Emilia Martin.) Giula, 2014.) In this study we update our knowledge with new information revealed from the archives of Békés and Mezőberény.